

Beschrijving en waardering van nautische objecten in Nederland

De vuurtoren Hoek van 't IJ

IJdoorn, Durgerdam

door Peter Kouwenhoven / Nederlandse Vuurtoren Vereniging (www.vuurtorens.org), mei 2021

Hoek van 't IJ omstreeks 1740, op een tekening van P.I. Portier.

Cultuurhistorische waarden

- *Type object / nautische functie:*

Vuurtoren / facultatief licht

- *Leeftijd van het object:*

Gebouwd in 1893.

- *Historische betekenis van het object en zijn omgeving:*

Vanwege het belang van de scheepvaart op de Zuiderzee, vanaf en naar Amsterdam, bepaalden de Staten van Holland en West-Friesland bij verordening van 26 november 1699 dat op het eiland Marken en op de Gelderse Hoek een 'vuurbaken' en op het 'IJe-oort' een 'lantaarn' moest worden opgericht. In het voorjaar van 1700 begon men, vrijwel gelijktijdig op de drie locaties, met de bouw van deze zogenoemde 'Suyderzeese Vuur Bakens'.

De vuurtoren op het IJe-oort (Hoek van 't IJ) werd gebouwd op het zuidelijkste puntje van de Buitenpolder IJdoorn. Na voorbereidend graafwerk en het heien van 62 zware palen kon op 3 juni 1700 de eerste steen worden gelegd door Jan Witsen Lambrechtszoon, een neef van de bekende Amsterdamse burgemeester Nicolaes Witsen. In 1702 was de vuurtoren bedrijfsklaar. Het was een vierkante toren, opgemetseld uit IJsselstenen. Hij bestond uit drie verdiepingen met daarop een 'baaklantaarn' met olielamp, geleverd door het Amsterdamse bedrijf Jan van der Heyden, specialist in straatlantaarns en brandspuiten. Hij leverde ook de benodigde olie, traan en katoen. Boven de ingang van de toren was een marmeren gedenksteen ingemetseld, die in 1700 was vervaardigd door steenhouwer Johan Ebbelaar. Hierop had hij de namen gegraveerd van de burgemeesters van Amsterdam, Hoorn, Enkhuizen en Medemblik die als Commissie der Pilotage opdracht hadden gegeven voor de bouw van de toren.

Het buitendijkse gebied rondom de vuurtoren was drassig en slecht begaanbaar. Daarom was de toren vanaf het begin verbonden met een lange brug naar de polderdijk. In eerste instantie was het een eenvoudige houten brug, die ergens in de periode 1706-1744 werd vervangen door een robuuster exemplaar. De brug is daarna diverse keren gerepareerd of vervangen.

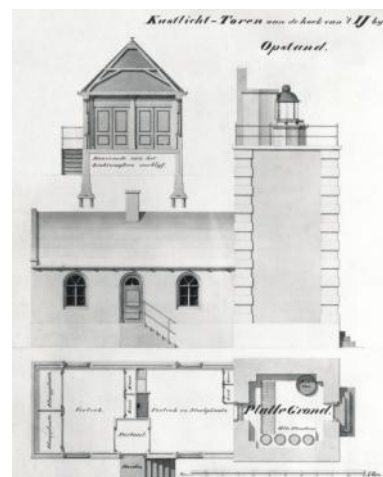
De vuurtoren stond op een kwetsbare plek. In de loop van de tijd zijn diverse maatregelen getroffen om kustafslag te beperken en de fundering van de toren te beschermen. Pas in 1809 trad er verbetering op toen de vuurtoren werd opgenomen in een kustbatterij die onderdeel vormde van de Amsterdamse verdedigingslinie die door luitenant-generaal C.R.Th. Baron Kraysenhoff werd ontwikkeld. Tot 1813 was hierop een geschutspost ingericht om eventueel doorgedrongen Engelse schepen onder vuur te nemen. De kustbatterij lag in die tijd op buitendijkse grond en er was nog geen sprake van een vuurtoreneiland. Op een stafkaart uit 1850 is wel een binnenmeer te zien,

De vuurtoren en de brug naar de polder, op een tekening van Jurriaan Andriessen uit 1796.

Buitenpolder IJdoorn in 1850.

Tekening van de lichtwachterswoning uit 1838.

waardoor de vesting in feite op een schiereiland lag. Vermoedelijk was dit meer, een soort slotgracht, onderdeel van de verdedigingslinie.

Op 23 september 1835 vond de aanbesteding plaats van de bouw van een lichtwachterswoning. Deze werd aan de noordzijde tegen de vuurtoren aan gebouwd.

In 1875 is voor het eerst sprake van 'het Vuurtoreneiland'. De zee had toen blijkbaar ook de laatste verbindingen met het vasteland verbroken. De brug naar de dijk van Buitenpolder IJdoorn was er nog wel.

Rond 1860 bleek dat de verdedigingslinie rond Amsterdam niet meer veilig was. Er werd een plan gemaakt voor een sterkere linie, op grotere afstand van de stad: de Stelling van Amsterdam. Een aantal bestaande verdedigingswerken, waaronder de kustbatterij van IJdoorn, werd hierin opgenomen en versterkt. In de periode 1885-1894 werd het vuurtoreneiland opgehoogd en werden er drie open geschutstellingen van beton gebouwd met drie betonnen schuilplaatsen, infanterie-borstweringen en een hoofdgebouw. In 1892 werd rond het eiland, vlak onder de waterspiegel, een stortsteenkade gelegd om vijandige landingen te voorkomen. Deze vormde tegelijkertijd een goede barrière tegen kustafslag.

Samenhangend met de bouw van het nieuwe verdedigingswerk werd besloten om de oude stenen vuurtoren te vervangen door een ijzeren toren. Op 17 februari 1893 vond de aanbesteding plaats voor de bouw van een woning voor de dienst der verlichting, het afbreken van de kustlichttoren met wachterswoning en het maken van een fundering voor een ijzeren lichttoren. Aannemer Pieter de Waard uit Den Helder kreeg hiervoor de opdracht.

Op 19 juni 1893 werd het licht van de oude vuurtoren gedoofd en een hulplicht ontstoken, bestaande uit drie witte lichten aan een geschoorde mast van 12 meter hoog, aan de zuidzijde van de toren. Vervolgens kon de oude toren worden afgebroken. De nieuwe lichtwachterswoning kreeg een plek in de vesting en niet meer in de directe nabijheid van de vuurtoren. De marmeren gedenksteen van de vuurtoren werd overgebracht naar de lichtwachterswoning en daar in een van de gevels gemetseld.

Het ontwerp van de ijzeren toren is van Adrianus Cornelis van Loo, bouwkundige bij het Loodswezen. Het is een van de laatste vuurtorenontwerpen van zijn hand. De Koninklijke Nederlandse Grofsmederij te Leiden voerde het werk uit. De optiek van de stenen toren uit 1832 werd overgezet op de nieuwe toren. Op 1 december 1893 werd het vaste witte licht voor het eerst ontstoken.

De locatie van de nieuwe toren was dezelfde als die van de oude stenen vuurtoren, wat de vraag doet rijzen waarom deze werd vervangen. Een verklaring die hiervoor wordt gegeven is dat dit samenhangt met de militaire functie van het eiland. Militairen konden door de opengewerkte ijzeren constructie heen kijken, waardoor ze een beter zicht hadden.

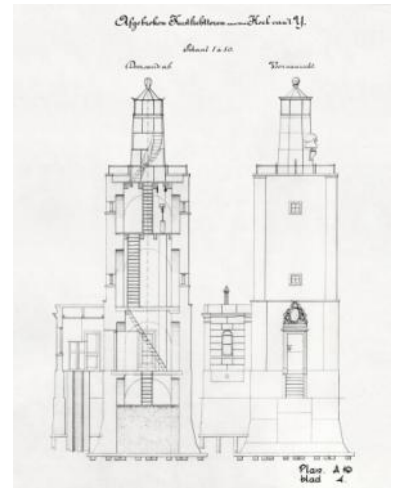
Architectuurhistorische waarden

- *Bijzonder belang van het object voor het oeuvre van architect of bouwmeester:*

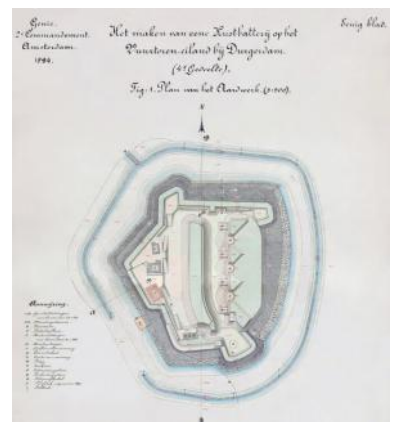
Adrianus Cornelis van Loo (1834-1911), geboren te Vlissingen, werd per 1 januari 1875 benoemd tot adjunct bouwkundige bij het Loodswezen. Hij was daar de assistent van de bouwkundige Quirinus Harder. Na het overlijden van Harder in 1880 nam Van Loo zijn functie over. In 1901 ging Van Loo met pensioen.

Van Loo heeft bijgedragen aan de vele ontwerpen van gietijzeren vuurtorens van Quirinus Harder. De torens waarvan het ontwerp op naam van Van Loo zelf staan zijn: de vuurtoren van Strijensas (1883), het hoge licht en de twee havenlichten in Stavoren (1884), Den Oever (1885), het havenlicht van Vlissingen (1891), de vuurtoren Hoek van 't IJ bij Durgerdam (1893), het hoge licht van Hoek van Holland (1894), het eerste, stenen lage licht van Hoek van Holland (1894) en het tweede, gietijzeren lage licht van Hoek van Holland (1900). Daarnaast tekende hij voor het ontwerp van enkele gietijzeren vuurtorens voor Nederlands-Indië, waarvoor hij voor een deel de ontwerpen van Harder gebruikte.

De N.V. Koninklijke Nederlandse Grofsmederij werd in 1836 opgericht en gevestigd aan de Zuidsingel in Leiden. Het metaalbedrijf startte met de productie van ijzeren smeedstukken voor de scheepsbouw, zoals ankers, kettingen en roerkoningen. Ook werden spoorstaven geleverd voor de in 1839 geopende lijn van Amsterdam naar Haarlem. Na de bouw van een sleephelling in 1876 werd de scheepsbouw een steeds belangrijker

Tekening van de vuurtoren uit 1885. Het lichthuis en de kuip zijn veranderd, ten opzichte van de situatie in 1835. En de toren heeft een uitbouw gekregen.

Tekening van het nieuwe forteiland uit 1894.

Buitenpolder IJdoorn en Vuurtoreneiland in 1893.

De Grofsmederij gezien vanaf de Zijdsingel, op een negentiende-eeuwse prentbriefkaart.

onderdeel van het bedrijf. Alle onderdelen van stoomschepen, waaronder stoommachines en -ketels werden in de eigen fabriek gemaakt. Het vele gietwerk dat hiervoor nodig was besteedde de Grofsmederij aanvankelijk uit aan D.A. Schretlen aan de Herengracht in Leiden. Pas in 1889 had het bedrijf een eigen ijzergieterij, waarin naast scheepsonderdelen onder meer putdeksels, krukassen en molenassen werden vervaardigd. De Grofsmederij bouwde een aantal gietijzeren vuurtorens in Nederlands-Indië: Noordwachter (1869), Boompjes Eiland (1871), Meinderts Droogte (1878) en Semarang (1883). De vuurtoren Hoek van 't IJ (1893) is de enige Nederlandse vuurtoren die het bedrijf bouwde.

In 1899 kwam er een tweede fabrieksterrein bij: 'De Waard' geheten, niet ver van de oorspronkelijke locatie. Er werd hier een nieuwe fabriek annex gieterij gebouwd, waar onder meer ankers en kettingen werden geproduceerd. Een groot deel van de bedrijfsactiviteiten, die steeds meer in diversiteit toenamen, werd hier geconcentreerd. In 1951 werd er weer een nieuw fabrieksgebouw in gebruik genomen. Er kwam een nieuwe activiteit bij: de productie van pijpflenzen voor de opkomende olie-industrie. In de jaren zestig kwamen de bedrijfsresultaten onder druk te staan. In 1966 ging de Grofsmederij daarom samenwerken met de grofsmederijen van scheepswerf Wilton-Fijenoord en de Amsterdamse vestiging van Werkspoor. Door de teruggang in de scheepsbouw werd de anker- en kettingfabriek onrendabel maar met de ijzergieterij ging het nog een tijdje goed. Er werden grote ijzeren blokvormen geleverd aan Hoogovens in IJmuiden. Toen Hoogovens in 1974 besloot om zelf deze ijzeren blokken te produceren was de ondergang van de Grofsmederij nabij. In 1978 ging het bedrijf failliet. De bedrijfsopstallen werden gesloopt en op het oudste van de twee fabrieksterreinen werd in 1979 het Ankerpark aangelegd.

- *Bijzonder belang in verband met materiaalgebruik en bouwtechniek:*

De vuurtoren Hoek van 't IJ heeft een opengewerkte constructie van welijzer. Dit is typerend voor de laatste fase in de bouw van (giet)ijzeren vuurtorens. Om te besparen op het gebruik van materiaal werden op een gegeven moment niet langer dichte gietijzeren segmenten geproduceerd maar segmenten met een open constructie. Deze waren bovendien veel lichter, wat het transport en de bouw makkelijker maakte. Het nadeel is wel dat de segmenten meer bloot staan aan weersinvloed, waardoor vaker onderhoud nodig is. Nederland heeft nog een aantal opengewerkte vuurtorens, waaronder: Strijensas (1883), Stavoren (1884), Den Oever (1885), Lemmer (1887, replica 1993), Enkhuizen (1888) en Hoek van 't IJ (1893). Ook in Nederlands-Indië werd een aantal van dit soort vuurtorens gebouwd. De open ijzeren constructie werd ook veelvuldig toegepast bij de kleine lichtopstanden en havenlichten. Veel daarvan zijn inmiddels verdwenen maar er zijn er nog een paar over.

- *Aanwezigheid originele optiek en lichtbron:*

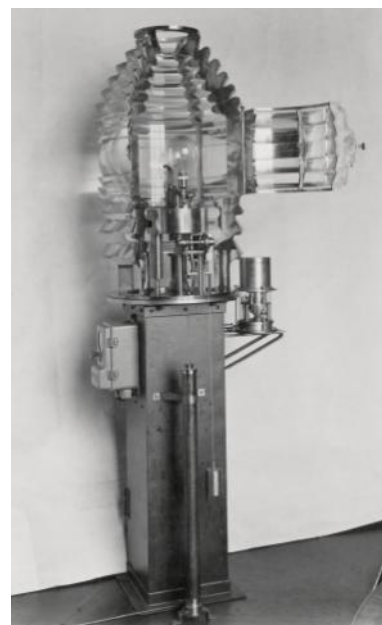
De vuurtoren kreeg in 1893 de optiek van zijn stenen voorganger. Dat is een in 1832 door de firma Maritz & Zoon geleverde vaste optiek van de vierde grootte. Deze optiek is er nu nog steeds.

Het licht heeft in de twintigste eeuw een aantal veranderingen ondergaan. In 1919 werd het karakter van het licht veranderd van vast in onderbroken. Dat nieuwe lichtkarakter wordt genoteerd als OcW5s, ofwel elke 5 seconden een korte onderbreking van het witte licht. De lichtbron was toen een gasgloeilicht. In 1928 werd de toren geëlektrificeerd en voorzien van een lampenwisselaar, die bij storingen in de elektriciteitsvoorziening een Blaugasgloeilicht in de plaats schoof van de elektrische gloeilamp. In 1933 werd een rode sector geplaatst om niet te bevaren water, tussen Vuurtoreneiland en de polder, aan te duiden.

Op 8 september 2003 doofde Rijkswaterstaat het licht omdat het niet functioneel meer zou zijn. Dat leverde protest op vanuit de scheepvaart met als gevolg dat het licht in 2005 weer werd ontstoken. Maar in december 2016 trok Rijkswaterstaat alsnog de stekker uit het monumentale licht, tot verdriet van veel Durgerdammers en IJburgers. In 2006 werd Staatsbosbeheer eigenaar van het vuurtoreneiland en wilde na het doven van het licht de vuurtoren wel overnemen van Rijkswaterstaat. Maar dan zou de in slechte staat verkerende toren eerst gerestaureerd moeten worden. Dat gebeurde uiteindelijk in het najaar van 2018. Het licht mocht weer gaan branden van Rijkswaterstaat, zij het minder sterk dan voorheen en de rode sector moest verdwijnen. Na enkele

Model van de door de Grofsmederij in 1869 gebouwde vuurtoren Noordwachter in Nederlands-Indië.

De van 1832 daterende optiek van Hoek van 't IJ, in revisie bij de Technische Dienst van 's Rijkskustverlichting in Scheveningen, in 1946.

De optiek en rode sector in 2010.

le weken was het werk gereed en op 22 december werd het licht tijdens een feestelijke bijeenkomst met een groot aantal gasten weer ontstoken. Het schijnt nu weer dagelijks in het vertrouwde ritme van 3 seconden helder en 2 seconden donker. De lichtbron is een halogeenlampje van 12V/3,05A.

- *Aanwezigheid van authentieke elementen van het oorspronkelijke interieur en exterieur en (on)roerende zaken:*

De toren bevindt zich nog vrijwel geheel in authentieke staat. De mistklok uit 1879 is er niet meer maar de nautofoon uit 1958 is nog steeds aan de toren bevestigd. Het oliehuisje dat binnen de torenconstructie stond is ergens na 1976 verdwenen. Het schuurtje dat naast de toren stond is al eerder afgebroken.

Ensemblewaarden

- *Aanwezigheid lichtwachterswoningen en andere objecten waarmee het object een eenheid vormt:*

Op 17 februari 1893 vond de aanbesteding plaats voor de bouw van een woning voor de dienst der verlichting, het afbreken van de kustlichttoren met wachterswoning en het maken van een fundering voor een ijzeren lichttoren. Aannemer Pieter de Waard uit Den Helder kreeg hiervoor de opdracht.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog hebben de Duitsers het vuurtoreneiland geannexeerd en de lichtwachterswoning afgebroken. De lichtwachtersfamilie Engel moest tijdelijk in Durgerdam gaan wonen. De lichtwachter moest wel elke dag heen en weer voor de bediening van het licht en soms het mistsein.

In 1950 is de lichtwachterswoning herbouwd op de fundamenten van haar voorgangster. De marmeren gedenksteen werd daarbij opnieuw ingemetseld, in de muur naast de voordeur. De installatie voor het nautofoon werd overgeplaatst naar het motorkamertje in de nieuwe lichtwachterswoning. Het mistsein kon toen vanuit de woning worden bediend. Ook de installatie voor het automatisch in- en uitschakelen van het vuurtorenlicht en de andere lichten in de omgeving van het Buiten-IJ werd in dit kamertje, ook wel de bijkeuken genoemd, ondergebracht.

In 1983 werd de lichtwachterswoning aan de buitenzijde geïsoleerd en van een witte pleisterlaag voorzien. Daarbij is een kleine ruimte direct om de marmeren gedenksteen vrij gehouden. De gedenksteen zit nu verzonken in de gevel, waarbij nog een stukje van de oorspronkelijke bakstenen muur te zien is.

De vuurtoren, de lichtwachterswoning en het eiland, met daarop de militaire gebouwen vormen een samenhangend geheel met een grote cultuurhistorische waarde.

- *Bijzondere betekenis van het object voor het aanzien van de streek, stad of dorp:*

De vuurtoren en het eiland, met daarop de witte voormalige lichtwachterswoning, vormen een markant herkenningspunt in een groot open gebied dat gedomineerd wordt door water.

Toekomstwaarde

- *Monumentenstatus:*

Rijksmonument sinds 1980, nr. 35880.

- *Eigenaar en beheerder:*

Staatsbosbeheer / Vuurtoreneiland CV (Brian Boswijk en Sander Overeinder)

- *Huidig belang voor de scheepvaart:*

Geen.

- *Alternatief gebruik van het object en toegankelijkheid:*

Sinds 2014 exploiteren de ondernemers Brian Boswijk en Sander Overeinder een zomerrestaurant op vuurtoreneiland. Een dagelijkse bootverbinding tussen het Lloyd Hotel Amsterdam en het eiland bood gasten de mogelijkheid om het restaurant te bezoeken. Met de inkomsten hiervan financieren ze herstel en onderhoud van de gebouwen

Op 22 december 2018 werd het licht weer ontstoken.

Een foto uit 1983 die Jan Engel maakte van zijn gezin, tijdens een schaats-tochtje op het Buiten IJ. Op de achtergrond de lichtwachterswoning.

De voormalige lichtwachterswoning en de aanlegsteiger voor de bootverbinding met het vasteland in 2012.

De danig verweerde gedenksteen uit 1700 in de gevel van de voormalige lichtwachterswoning.

Vuurtoreneiland gezien vanaf het water.

Het zomerrestaurant op Vuurtoreneiland.

op het eiland. Het gezin van Brian woont nu in de voormalige lichtwachterswoning. Inmiddels is de kazerne gerestaureerd en biedt plaats aan het winterrestaurant.

- *Binding met de lokale bevolking:*

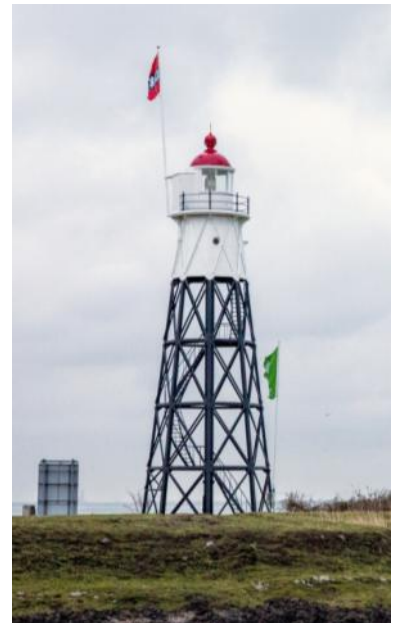
De toren wordt beschouwd als de vuurtoren van Amsterdam maar ligt wel ver van de stad vandaan. De binding met de Amsterdammers zal niet zo heel groot zijn maar de vele beroepsvaarders en watersporters die gebruik maken van de Oranjesluizen zijn wel gesteld op deze vuurtoren. De diverse protesten tegen het doven van het licht bevestigen dit.

- *Onderhoudstoestand:*

De vuurtoren is in 2018 gerestaureerd en van een nieuwe verflaag voorzien. Hij kan weer jaren mee.

- *Bedreigingen:*

Geen.

De vuurtoren vlak na de restauratie in 2018.